

UNITĂȚI LEXICALE CU OCURENȚĂ EXCLUSIV FRAZEOLOGICĂ

THE PHRASEOLOGICAL UNITS WITH EXCLUSIVELY PHRASEOLOGICAL OCCURRENCE

Lilia TRINCA,
doctor, conferențiar universitar,
Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

Abstract: *Our research has revealed the existence of phraseological units which contain in their structure lexical units that can only be found in the language of phraseology. These lexemes that occur only in the structure of phraseological units impress by the fact that they are only present in the fixed phrases in which they appeared. They probably cannot be considered lexical units in the true sense of the word, being devoid of independent semantic content, since they only serve a "verbal segment", without claiming to "become citizens" in the language or to penetrate into general use as autonomous lexical units. They remain somewhat at the periphery of vocabulary, their resistance in time being unknown and depending directly on the degree of "vivacity" of the phraseological unit. Some of them acquire a "residence visa" in the explanatory dictionaries of the Romanian language, being considered isolated lexical units in fixed phrases, requiring a special explanation, in brackets.*

Keywords: *lexical unit, phraseological unit, linguistic creation, lexical innovation, occurrence, valence, linguistic imagination.*

Capacitățile combinatorii, *alias* valențele, unităților lexicale nu sunt limitate doar de raporturile sintactice și semantice, care le caracterizează, ci și de uz. Uzul selectează și impune un anume număr de îmbinări de cuvinte din totalitatea îmbinărilor teoretic posibile, iar norma literară le oferă girul. O consecință a acestei proprietăți a oricărei limbi ar fi formularea și întrebuințarea de către vorbitori a unor asociații de cuvinte care se repetă și au o frecvență, mai mare sau mai mică, în procesul de denumire a diferitelor aspecte din realitate. Apărute, așadar, în vorbirea intersubiectivă spontană, aceste „bucăți de vorbire” sunt „duse de tradiție” [Coșeriu 1994: 55] și, prin caracterul lor durabil și, repetitiv, ocupă o poziție privilegiată față de segmentele de discurs, care „se destramă” și „se risipesc” imediat ce sunt produ-

se. Aceste fapte lingvistice – numite tradițional frazeologisme – sunt plasate pe un palier superior discursului.

Cercetările noastre au scos la iveală faptul că există frazeologisme ce conțin în calitate de elemente componente unități lexicale reperabile în limbă doar în interiorul acestor îmbinări stabile de cuvinte. Întrebarea firească ce ne apare este cum au apărut asemenea lexeme și dacă ele pot fi considerate ca atare. Ospitalitatea și caracterul flexibil al lexicului românesc nu pot fi contestate din niciun punct de vedere. Este imposibil pentru lucrările lexicografice, oricât de recente ar fi, să țină pasul cu volumul uriaș de inovații lexicale și semantice, fapt pentru care considerăm că studiile asupra vocabularului contemporan sunt încă necesare. De aceea fenomenul nașterii cuvintelor, creația lingvisti-

că în genere, au constituit dintotdeauna un subiect care a incitat pe cercetătorii din domeniul științelor limbajului, datorită ponderabilității manifestărilor glotice. Studiul limbii actuale este cu atât mai incitant, cu cât limba, care se află în plin proces de îmbogățire și actualizare, denotă un dinamism tranzitoriu. Cunoscând un proces de transformare și îmbogățire lingvistică continuă, sub influența diversilor factori, imaginarul lingvistic al locutorului dă naștere unor structuri lingvistice noi. Fără îndoială că fenomenul creativității lexicale nu poate fi înțeles adecvat, decât în cadrul teoriei generale a dinamicii limbii, dominată de ideea de schimbare: „Limba nu este dinamică pentru că se schimbă – adică pentru că schimbarea este un «fapt» –, ci se schimbă pentru că natura ei este dinamică: pentru că limbajul este o activitate liberă, adică creatoare și «moare» când încetează să se mai schimbe” [Coșeriu 1997: 43].

Problema creativității lexicale poate fi abordată din diverse perspective, inclusiv în optica producerii cuvintelor, formelor etc. Unitățile lexicale ocurente numai în structura frazeologismelor impresionează prin faptul că sunt reperabile numai în aceste îmbinări stabile, în care au apărut. Ele, probabil, nu pot fi considerate unități lexicale în adevăratul sens al cuvântului, fiind lipsite de conținut semantic independent, întrucât deserveșc doar un „segment verbal”, nu pretind la „încetățenirea” în limbă, la pătrunderea în uzul general ca unități lexicale autonome. Ele rămân întru câtva la periferia vocabularului limbii, rezistența lor în timp fiind necunoscută și depinzând, în mod direct, de gradul de „vivacitate” a frazeologismului. Unele dintre ele se învrednicesc de „viză de reședință” în dicționarele explicative

ale limbii române, fiind considerate unități lexicale izolate în cadrul expresiilor fixe, necesitând o explicație specială aparte, între paranteze.

Cf. A *face tali* „a se prezenta în fața cuiva înclinându-se, făcând revelații”; a *avea hachițe* sau *a-l apuca* (pe cineva), *a-i veni* (cuiva) *hachițele* „a avea toane, capricii, istericale”; a *da iama* „a da năvală, a se repezi”; a *da iama prin...* „a risipi, a distruge (un bun)”; a *juca* (cuiva) *renghiul* (sau *un renghi*) „a păcăli (pe cineva)”; a *da năbuzna* „a năvăli”; a *da năgrabă* „a năvăli”; *de-a piscobecea* „peste cap”; a *lăsa năpustului* „a nu se mai preocupa de...”; a *juca* (cuiva) *renghiul* (sau *un renghi, renghiuri*) „a păcăli (pe cineva)”; a *juca* (sau *a sări*) *tontoroiiul* „a juca sau a dansa cu mișcări bruște și cu sărituri, fără ritm”; a *juca* (pe cineva) *tontoroiiul* „a obliga (pe cineva) să se supună dorințelor, capriciilor cuiva”; a *fi* (sau *a se găsi*) *în izbeliștea vântului* (sau *a primejdiilor etc.*) „a fi, a se găsi într-un loc bântuit de intemperii”; a *avea hachițe* sau *a-l apuca* (pe cineva), *a-i veni* (cuiva) *hachițele* „a avea toane”; a *nu ști* (sau *a nu zice, a nu pomeni, a nu pricepe nici*) *bechiiu* „a nu ști (sau a nu zice, a nu pomeni, a nu pricepe) nimic, niciun cuvânt”; a *ține hangul* „a) a acompania o melodie; b) *fig.* a însoți, a întovărăși; c) *fig.* a ține partea cuiva, aprobând tot ce face și ce spune” ș.a.

O dovadă peremptorie ne servește, în acest sens, articolul lexicografic al acestor unități lexicale, care arată în felul următor:

IÁMA s. f. art. (În expr.) A *da iama* = a da năvală, a se repezi. A *da iama prin...* = a risipi, a distruge (un bun). – Din tc. **yama**

RENGHI, renghiuri, s. n. (În expr.) A *juca* (cuiva) *renghiul* (sau *un renghi*) = a păcăli (pe cineva), a face

(cuiva) o farsă. – Din tc. **renç** „sufăr, durere”. A-i trage renghiul cuiva „a amăgi”

NĂBĂRNA adv. (în expr.) *a da năbărna* = a intra undeva nepoftit, a da buzna.

NĂBŪZNA adv. (Reg.; în loc. vb.) *A da năbuzna* = a năvăli, a da buzna. – Din *buzna*. **năgrăbă** adv. (reg.; în loc. vb.) *a da năgrabă* = a năvăli, a se năpusti, a tăbări (asupra cuiva).

CHIBZ, *chibzuri*, s. n. (Înv.; în expr.) *A sta* (sau *a intra*) *în* (sau *la*) *chibz* (sau *chibzuri*) = a se gândi, a reflecta; a se frământa (cu gândul). – Din *chibzui* (derivat regresiv).

HANG, (2) *hanguri*, s. n. 1. (în expr.) *A ține hangul* = a) a acompania o melodie; b) *fig.* a însoți, a întovărăși; c) *fig.* a ține partea cuiva, aprobând tot ce face și ce spune; a face pe placul cuiva, a cânta cuiva în strună. 2. (Reg.) Nume dat unor instrumente sau unor părți ale instrumentelor muzicale care servesc pentru a ține acompaniamentul. – Din magh. *hang* „sunet, ton, glas”.

STRÉPETE s. m. (reg.; în expr.) *a merge* (*a umbla*, *a lucra*) *în strepete* = a merge (a lucra) foarte repede; a-i da zor.

PROSTĂVÁLA s. f. art. (Rar, numai în loc. adv.) *De-a prostăvala* = de-a rostogolul, de-a berbeleacul. *D-a prostăvala se da*, *Mare lup că se făcea*. ANT. LIT. Pop. I 362.

VARVARÍC s. m. (Regional, în e x p r.) *Mustăță* (sau *mustăți*) *în* (sau *de*) *varvaric* = mustăți lungi și răsucite. *Și mustăți de varvaric* *Cum stă bine la voinic*.

ȘEST interj. (în loc. adv.) *Pe șest* = pe furiș; în mod fraudulos. – Din rus. *șest*; *A ține șestul* „a face ceva pe furiș” ș.a.m.d.

Alte cuvinte însă nici nu sunt înregistrate de DEX, le atestăm doar în Dicționarul frazeologic al limbii române [DFLR] ca elemente constitutive ale frazeologismelor. Prezentăm în continuare frazeologismele atestate: *a avea capul turtăreț* „a avea capul rotund” [DFLR, 39]; *a avea o bujdulă de casă* „a avea o casă mică și sărăcioasă” [DFLR, 52]; *a băga vișcote* „a băga intrigi” [DFLR, 74]; *a dat jos ghibura la oi* „a tuns oile” [DFLR, 126]; *a face dârveală* pe cineva „a dojeni cu asprime” [DFLR, 147]; *a face posomol în* „a face ravagii printre...” [DFLR, 161]; *a fi căzut din șarigă* „a fi prost” [DFLR, 178]; *a fi cât pișcoacea* „a fi mic de tot” [DFLR, 178]; *a fi murugită rău* „a fi prea sărată” [DFLR, 211]; *a fi om coțovlas* „a fi bun de gură” [DFLR, 215]; *a fi paparon* cu cineva „a fi supărat pe cineva” [DFLR, 216]; *a avea paparon* pe cineva „a fi supărat pe cineva” [DFLR, 219]; *a fi tanja mare* „a fi o nenorocire” [DFLR, 230]; *a fi ud leoarță* „a se uda până la piele” [DFLR, 234]; *a-i veni paraxiu* cuiva „a nu-i conveni cuiva ceva” [DFLR, 329]; *a fi vreme îmbohorâtă* „a sta să plouă” [DFLR, 236]; *a-i aranja terampa* „a obține acordul cuiva pentru ceva” [DFLR, 246]; *a ieși vâlmățuc* „a ieși grămadă” [DFLR, 264]; *a-i face oftocă* „a necăji pe cineva, al scoate din fire” [DFLR, 265]; *a intra iontra* în hota morții „a participa la un război” [DFLR, 285]; *a i se găoji ochii în cap* „a i se bulbuca ochii” [DFLR, 306]; *a i se sui părul vâșvoi pe cap* „a se îngrozi” [DFLR, 313]; *a-l ajunge obejdia* „a fi împins de la spate de o nevoie mare” [DFLR, 354]; *a-l băga în zavaidoace* „al umili” [DFLR, 365]; *a-l băga în tamină* „a-l băga la fund/la mare adâncime” [DFLR, 364]; *a-l da*

cu *zgaidetele sus* „al împușca” [DFLR, 366]; *a-l lega ciohilă* „a-l face bucăți” [DFLR, 374]; *a-l lega cioilă* „a-l face bucăți” [DFLR, 374]; *a-l împinge obejdea de la spate* „a-l împinge o mare nevoie” [DFLR, 371]; *a-l prinde obejdea* „a fi în mare nevoie” [DFLR, 381]; *a lua alăuzul* „a se zăpăci” [DFLR, 375]; *a-l lua duleacu* „a-i respecta dorințele” [DFLR, 375]; *a-l lua la răsuială* „a-l batjocori, a-l lua în râs” [DFLR,]; *a-l prinde pandaura* „a-l apuca furiile” [DFLR, 381]; *a mânca brozbe* „a mânca răbdări prăjite” [DFLR, 405]; *a nu avea toate șipturile* „a nu fi întreg la minte” [DFLR, 433]; *a nu se da netezuiul* „a nu se da învins” [DFLR, 456]; *a pune în topotiște* „a pune pe roate” [DFLR, 516]; *a pune tambacu* „a pune umărul la treabă” [DFLR, 526]; *a râde la pleznă* „a râde mult” [DFLR, 544]; *a scăpa de hangarale* „a scăpa de probleme și greutăți” [DFLR, 563]; *a se arăta în plez* „a se împotrivi” [DFLR, 585]; *a se apuca de vișcote* „a face intrigi” [DFLR, 585]; *a se face bișag* „a rodi mult” [DFLR, 600]; *a se face de bișag din toate* „a rodi mult” [DFLR, 600]; *a se face butuhan* „a se infecta și a se umfla” [DFLR, 600]; *a se face izâda măr* „a se face risipă mare” [DFLR, 603]; *A se face loian* „a se face lac” [DFLR, 603]; *a se face scoroajă* „a se usca” [DFLR, 605]; *A se îmbohora de ploaie* „a se înnora” [DFLR, 609]; *a se îmbombura de ploaie* „a se înnora” [DFLR, 609]; *a se lua la potârnoși* „a se bate cu pumnii” [DFLR, 623]; *a se lua la potârnogeală* „a se bate cu pumnii” [DFLR, 623]; *a se ține bosoroade* „a face numai prostii” [DFLR, 652]; *a se ține de tărărau* „a face mereu scandal” [DFLR, 654]; *a se ține de picioare* „a mai avea putere” [DFLR, 655]; *a se*

uita ca chioardă „a privi dușmănos” [DFLR, 657]; *a se uita închirdărâș* „a se uita dușmănos” [DFLR, 658]; *a se umfla butuhan* „a se umfla butură” [DFLR, 659]; *a sta la țilboc* „a sta de santinelă” [DFLR, 684]; *a sta posâclit* „a sta posomorât” [DFLR, 686]; *a-și lua pașușu* „a fi demis” [DFLR, 729]; *a-și lua pașișu* „a fi demis” [DFLR, 730]; *a-și mânca moanda* cu cineva „a-și mânca amarul cu cineva” [DFLR, 731]; *a-și pune capul sub comânac* „a se călugări” [DFLR, 738]; *a-și strânge leoarda acasă* „a-și ține gura” [DFLR, 748]; *a-și trage gher-sul* „ași drege glasul” [DFLR, 749]; *a ține spre plonă mare* „a naviga spre mare” [DFLR, 798]; *a ține șestul* „a face ceva pe furiș” [DFLR, 798]; *a umbla blendereu* „a umbla aiurea” [DFLR, 800]; *a umbla bleamba* „a umbla haimana” [DFLR, 800]; *a umbla ca natraula* „a umbla îmbrăcat dezordonat” [DFLR, 801]; *a umbla harnageaua* „a umbla pe coclauri” [DFLR, 808]; *a umbla honănău* „a umbla fără țintă” [DFLR, 808]; *a umbla tremădău* „a umbla haimana” [DFLR, 810]; *a veni hârhom* „a veni grămadă” [DFLR, 820]; *cade în carnelege* „cade în săptămâna antepenultima din dulcele Crăciunului” [DFLR, 847]; *cât îl țin balamalel* „cât poate suporta cineva” [DFLR, 863]; *în veliglas* „în voce tare” [DFLR, 1043]; *Îți dau canciul* „nu-și dau nimic” [DFLR, 1045]; *l-a împins obejdie de la spate* [DFLR, 1053]; *lasă-mă să-mi tihnescă îmbucătura în gât* „lasă-mă în pace” [DFLR, 1065]; *pe șopoitele* „în șoaptă” [DFLR, 1168]; *s-a făcut măzgugură* „a început prostul să vorbească” [DFLR, 1189]; *s-a făcut modrigală* „a devenit imposibil” [DFLR, 1189]; *se țin de tătărău* „se contrazic” [DFLR, 1209].

Firește, faptul conservării acestor fenomene lingvistice în structura frazeologismului este determinată de particularitățile lor specifice, presupunând un grad sporit de sudură a elementelor componente, ordinea fixă și imposibilitatea disocierii lor, ceea ce implică o contopire, fuziune la nivel semantic. Dacă am face referire la caracterul scalar al *stabilității* și *idiomatizării* frazeologismelor, atunci astfel de expresii s-ar caracteriza printr-un nivel maxim. Atestăm o lexicalizare a acestor îmbinări de cuvinte, aceasta căpătând pentru întreaga comunitate lingvistică valoare semiologică unică și un sens unitar. Asta cu atât mai mult cu cât unitățile lexicale ce joacă rol de cuvânt-cheie nici nu au dezvoltat nici o semnificație autonomă în limbă. Ele sunt private de paradigmă gramaticală, sens lexical, fiind ocurente doar „încorse-tate” într-o singură sau câteva îmbinări stabile de cuvinte.

Cu toate acestea, asociațiile date de cuvinte nu reprezintă discursuri „pasagere”, ci se înscriu perfect în limitele sistemului glotic, conformându-se tuturor legăturilor acestuia, întrucât constituie entități lingvistice recunoscute din punct de vedere social: sunt fixate și „propagate” prin tradiție lingvistică, aparțin uzului comun, sunt superioare actelor particulare de vorbire, fiind recunoscute ca model. Dovadă este faptul că se întâlnesc adesea în vorbire. În continuare vom prezenta câteva titluri ale articolelor selectate de pe portalul de știri:

Ministrul Muncii nu avea habar de reducerea pensiilor, înainte de anunțul președintelui [<http://incont.stirileprotv.ro/job-uri/ministrul-muncii-nu-avea-habar-de-reducerea-pensiilor-inainte-de-anuntul->

[presedintelui.html](#), vizitat august 2016].

Ghișe își face mendrele pe nervii lui Gâdea, Ciuvică, Ciutacu și Nistorescu [<http://www.evz.ro/Ghie-i-face-mendrele-pe-nervii-lui-Gdea-Ciuvic-Ciutacu-i-Nistorescu-998406.html>], vizitat august 2016].

Ștanski: Scopul nostru principal este unirea cu Rusia. Rogozin îi ține hangul [<http://www.moldova.org/stanski-scopul-nostru-principal-este-unirea-cu-rusia-rogozin-ii-tine-hangul/>] Vizitat iulie 2016]

În jurnalism a devenit deja axiomatică ideea funcției de „seducere” a titlului, de aceea autorii sunt perpetuu în căutarea unor efecte ornamentale, ceea ce explică explozia de inventivitate lexicală. În consecință, ca reflex al strategiilor de „libertate”, jurnaliștii recurg la titluri atipice, enigmatice, adesea provocând distorsiunea dintre titlu și text, ce are ca finalitate scontarea senzaționalului sau a suspansului pe bază de automatisme lingvistice, de aceea apariția unor asemenea expresii este justificată.

Desigur, expresiile în cauză le întâlnim și în discursuri obișnuite. Prezentăm câteva fragmente selectate din conținutul diferitelor materiale, bunăoară un articol din revista *România literară* de Andrei Ionescu *Despre „papucii cu scârțâiș” și despre Cozbi madianita, cea frumoasă coz: Tot de la frumoasa Cozbi, care l-a prins în mrejele ei pe Zimri și l-a atras (ori a fost dusă de el) în fatidicul scortum, provin probabil, prin metateză, verbul cobzări și substantivul cobzăreală, cu expresia a se ține de cobzăreală. În dicționare figurează numai cobza, instrumentul muzical pântecos, în formă de pară cu gâtul scurt, care ține hangul, adică face pe placul*

cuiva, cântându-i în strună.
[[http://www.romlit.ro/despre_papucii
cu_scri_i_despre_cozbi_madianita
cea_frumoasa_coz](http://www.romlit.ro/despre_papucii_cu_scri_i_despre_cozbi_madianita_cea_frumoasa_coz) Vizitat iulie 2016]

Sau o replică dintr-un interviu la *Radio infinit*, februarie 2016:

Morega: *Vor CE Oltenia la București ca să-și poată face mendrele! Dan Ilie Morega este de părere că printr-o mobilizare exemplară a partidelor, a liderilor politici, a parlamentarilor, a sindicatelor poate fi împiedicată mutarea sediului CE Oltenia la București.*
[<http://www.radioininfinit.ro/2016/02/17/morega-vor-ce-oltenia-la-bucure%C8%99ti-ca-sa-%C8%99i-poata-face-mendrele/> Vizitat iulie 2016]

Atestăm asemenea expresii și în operele scriitorilor clasici, bunăoară

Poveștile lui Ion Creangă: În sfârșit, nu trece mult la mijloc, și numai iaca li se aduc 12 harabale cu pâine, 12 ialovițe fripte și 12 buți pline cu vin de cel hrănit, de care, cum bei câte oleacă, pe loc ți se taie picioarele, îți sclipesc ochii în cap, ți se încleie limba în gură și începi a bolborosi turcește, fără să știi bechiu măcar. (I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb*, 156)

Considerăm că inventarul realizat de frazeologisme românești ce conțin cuvinte neavând autonomie existențială în limbă e susceptibil de a oferi o imagine sigură a idiomului respectiv, din perspectivă cologațională.

Referințe bibliografice

1. Coșeriu, Eugen, *Prelegeri și conferințe*, Iași: Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, 1994, 190 p.
2. Coșeriu, Eugen *Sincronie, diacronie și istorie*, București: Editura Enciclopedică, 1997, 253 p.
3. DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București: Univers Enciclopedic, Ediția a II-a, 1996, 1192 p.
4. DFRL= Tomici, Mile, *Dicționar frazeologic al limbii române*, București: Editura Saeculum vizual, 2009, 1280 p.
5. <http://incont.stirileprotv.ro/job-uri/ministrul-muncii-nu-avea-habar-de-reducerea-pensiilor-inainte-de-anuntul-presedintelui.html>, vizitat august 2016.
6. <http://www.moldova.org/stanski-scopul-nostru-principal-este-unirea-cu-rusia-rogozin-ii-tine-hangul>, vizitat iulie 2016.
7. http://www.romlit.ro/despre_papucii_cu_scri_i_despre_cozbi_madianita_cea_frumoasa_coz, vizitat iulie 2016.
8. <http://www.radioininfinit.ro/2016/02/17/morega-vor-ce-oltenia-la-bucure%C8%99ti-ca-sa-%C8%99i-poata-face-mendrele>, vizitat iulie 2016.